

CASTRUM BENE EGYESÜLET IV. VÁNDORGYŰLÉSE
Székesfehérvár, 1998. május 15-17.

TÚRAVEZETŐ

Hatházi Gábor

SZABADBATTYÁN – CSÍKVÁR (KULA-TORONY)

A község belterületének K-i peremén, a Kula tér 4. sz. telken álló torony, törökkori műemlék-együttes, jelenleg a székesfehérvári István Király Múzeum kiállítóhelye. Első műemléki nyilvántartásba vételére 1927-ben került sor. 1935-ben Marosi Arnold homlokzatait végigfotózta, utolsó dokumentumaként a 18. századtól fennálló állapotoknak. 1945-ben az épületet súlyos bombatámadás érte. 1955-ben került sor az első régészeti kutatásokra Fitz Jenő vezetésével. Ennek során a török palánk kerítőfalának és árkanak kisebb részlete került napvilágra. 1967-ben átfogó, a végleges műemléki helyreállítást megelőző régészeti kutatásokra került sor Kralovánszky Alán vezetésével.

Az épületegyüttes természetes terepkörnyezetét egy ÉNY–DK-i irányú, kettős halmú földhát határozza meg, melyet É-on a 70-es út, K-en a Sárvíz határol. Az ÉNY-i domb ma sűrűn beépített, régészetileg nem kutatható. A DK-i dombháton áll a szabálytalan trapéz alaprajzú, sarkain helyenként armírozott, nyolc támpillérrel (sarkokon és a homlokfalak nagyjából felezőinél) megerősített, háromemeletes torony. Kerítőfala sarkain lekerekedő, szabálytalan téglalap alaprajzú. A DNy-i (ezután D-i) oldalon a bejárat. Az ÉNY-i sarkon Ny-i irányba kiugratott bástya/ágyúállás, belső falsíkján 3 támpillérrel, É-i irányban hozzáépített, téglalap alaprajzú tornyocska(?).

Kralovánszky Alán által meghatározott építési periódusok: 1. Árpád-kor. A toronyalapozás tisztázásakor, a toronybelső É-i felében két helységes épület törtköves alapozása került napvilágra. Ny-i, É-i és K-i falai nem nyúltak túl a torony falsíkjain, vélhetően azok azonos nyomvonalú lealapozásakor semmisültek meg. Pusztulási törmelékének leletanyaga 12-13. századi (? – valószínűleg délszláv!) kerámia.

2. Középkor. Az ásató véleménye szerint a 14. század folyamán kerül sor a jelenleg is álló torony megépülésére. Az ekkor még csak a 4 egybeépült sarokpillérrel megerősített torony bejárata a földszint ÉNY-i sarkán nyílt. A földszint K-i és D-i oldalán I-1, az I. emeleten mind a négy égtáj felé 3 + 3, a II. emeleten minden égtáj felé három keskeny, vízszintesen fekvő, kőkeretes, íjászatra alkalmas lőrést képeztek ki egyidejűleg. Az emeleti szintek faszerkezet-bázisának tarthatók az ugyanezen periódusba tartozó, földszinti kerek, törtköves alapozási maradványok. (Kisebb, 15. századi átépítésre enged következtetni egy felső kétharmadában élszedett, alsó harmadában élmegállított, fehér homokkő ajtókeret töredék, valamint a K-i homlokzat törökkori, középső pillérébe másodlagosan befalazott, mérmű-szerű tagolással díszített, kis csúcsos-vakívsoros, balatonfelvidéki vörös kőből faragott párkányzettöredék.) A tornyot e periódusban egy árok övezte. Leletanyagából meghatározóak a zöldmázas-alakos kályhacsempék, díszítetlen kályhaszemek, s egy bognárműhely teljes vaseszköz-anyaga. (E két korábbi torony-periódus létét újabban Székér György és Feld István is vitatja.)

3. Törökkor. A homlokzatok nagyjából felezőihez 4 új támpillér épült hozzá. A földszint D-i homlokzatán új ágyúlőrés. A K-i, középső támpillérben az I. emelet szintjén

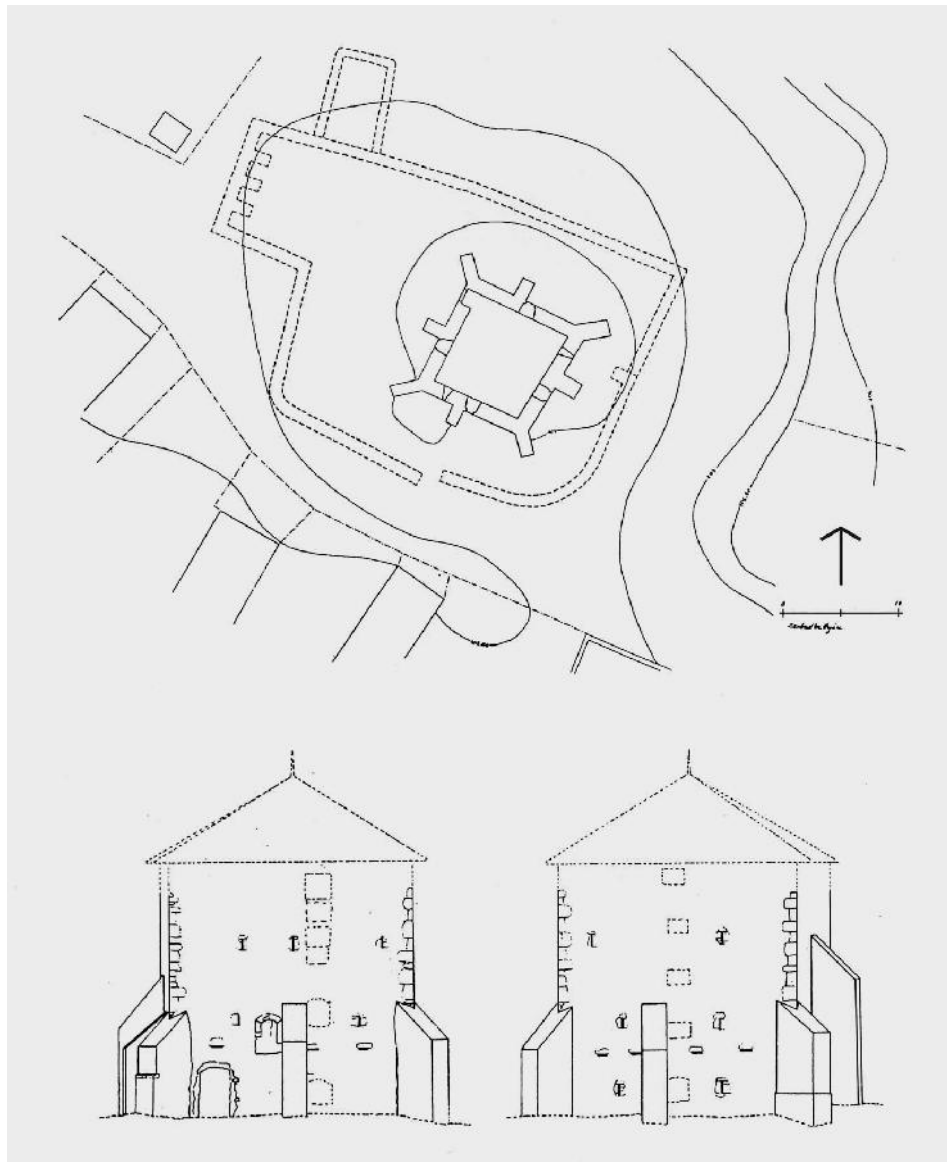
sajátosan kialakított őrhelység, D-i falán lőréssel, melybe szegmentíves, egyszerű kőkeretezésű ajtó vezet. Az I. emelet K-i és D-i homlokzatán 2-2 ágyúlőrés, valamint a D-i középső támpillér fölött e szintről kivezető (faszerkezetes körüljáró vagy falépcsőről megközelíthető, új emeleti bejárat?), az előzőekben már leírt kiképzésű, törökkori kőkeretes ajtó. Az emeleti szintek ácsolt szerkezetének alátámasztására, egyben támfalként is funkcionáló, a torony É-D-i főtengelyéhez igazodó, egymástól 2,5 m-es távolságra futó falak törtköves alapozási maradványai is feltárássra kerültek, közrezárt terükben – a torony mértani középpontjában – egy kút(?) maradványaival. E periódusban épült ki a műemlékileg bemutatott, már leírt kerítőfal, melyet a mocsaras altalaj miatt levert cölöpsorokra alapoztak. A belső udvar törtköves járósíntje egyes felületeken foltokban dokumentálható volt. A kerítőfal külső oldalán – a falsíkkal nagyjából párhuzamosan haladó – a Sárvíz vizéből táplálkozó árok fogta körül. A Ny-i kerítőfaltól és kiugratott ágyúállástól Ny-ra - keskeny szárazulat beiktatásával – kettős árokrendszert alakítottak ki. A két árkot elválasztó szárazulaton kettős cölöpsor maradványai (hídpillér, boronapalánk?) kerültek elő. Kralovánszky Alán szerint a régészetileg nem kutatott, de a domborzati viszonyok alapján gyaníthatóan elővédművé alakított ÉNY-i domb csatlakozó részletéről van szó. Hasonló maradvány lehet a kerítőfal D-i síkjától kb. 80 m-re, NY -K-i irányban húzódó sánc- és árokrendszer is. Gazdag kerámia-, szórványosabb fémedény-, üveg- és fegyvertörténeti anyag került elő ebből a korból.

4. 18. század. Az erődmaradványok elbontása, árkok feltöltése. A toronyban új, 4 szintes belső térelosztás (barokk ablaksorok, tetőszerkezet).

Az „Árpád-kori kőépület” majd „gótikus” torony a hódoltságkor előtti írott forrásokban közvetlenül nem jelenik meg. Kralovánszky Alán szerint felépülése, stratégiai elhelyezése szervesen összefügghet a Kővágóörsi család 1397-1401. évi, Battyán birtokkal kapcsolatos okleveleiben és perirataiban feltűnő hídvámhellyel. (Kialakulására fontos adalék: 1279 előtt Bökénysomlyó nembéli Péter comes és rokonai Battyán mellett a Sáron hidat építettek a fehérvári káptalan növényi réve kárára, holott – a káptalan tiltakozása szerint – Battyánnál azelőtt sem csónakos, sem másféle átkelés nem volt. Az ezt követő megegyezés szerint a híd részbeni lebontásra kerül, s csak a helyi, gyalogos kisforgalomra használható. A nagy forgalmú, tényleges vámhellyé válás tehát ezen időpontok közé, a 14. századra tehető.)

Kralovánszky szerint a Kula-torony és a vámhely vélt kapcsolatával összhangban látszik állni Evlia Cselebi leírása is a torony köré épült török palánkról: „E vár Székesfehérvárnak az előpajza az ellenséggel szemben, mert a Sárvíz folyón való átmenetelre más út nincs. E folyón átmenőktől a vár katonái vámot szednek.” 1558-ban és 1570-ben a török adójegyzékek is feltüntetik a battyáni vagy csíkvári híd vámját. A torony 1543 előtti, részben rezidencia-jellegű, lakótorony funkciójára utalhat Cselebi másik adata: „A régi időkben nagy palánk volt ez. Mikor Szülejmán khán elfoglalta, fölöslegesnek tartotta és leromboltatta. Jelenleg Székesfehérvárról is látható kis palánk ... az átjáró kezdeténél.” (Bizonyos középkori földesúri lakóhely előzményekre, s egyben a török erőddé való alakítás idejére világíthat rá azért Thúry Benedek palotai várkapitány 1567. évi levele Batthyányi Boldizsárhoz: „...az mi ellenségeink az Nagyságod jószágába Battyanth az kastélt meg akarják építtetni, mert immár az árokjátis meg ásták melly kastélnak megh éppéttése (mert ammith érti lovagkath és gyalogoth akarnak benne tartani) mind az egész kereszténységnek irtására leszen...” A kapitány ekkor elhatározott rajtaütése nem történt meg, vagy legalábbis nem érthette el célját. A palánk felépült, 1568-69. évi zsoldjegyzéke szerint őrsége 109 fő. 1601-ben, Székesfehérvár körülbéjárásakor a csíkvári török őrség harc nélkül adja fel a várat. 1602-ben Török István még sikerrel hárítja el az oszmán visszafoglalási kísérletet, később azonban kiűrti a palánkot. A vár török őrsége az 1608-09-ben 54, 1628-29-ben 59, 1629-30-ban 59, 1631-32-ben 58 fő. 1661-ben magyar portyázók felégetik a várat, de újjáépül. Evlia Cselebi 1664. évi látogatásakor írja le: „...négyoszögű, egykapus kis városka. Benne száz

deszkatetejű ház, egy dzsámi és magtár, teljes hadiszertár, zenekar számára való torony, a várárok felett felvonóhíd, tíz bolt, parancsnok, száznyolcvan katona van. Ha a várat ostromolják, Székesfehérvárról egyszerre odajönnek és megszabadítják.” Őrségében 1675-83 között magyar renegát is szolgált. 1683-ban a csíkvári gát szélesítésére került sor, a tervek szerint az itteni átjárón át vonultak volna az oszmán hadak Bécs felé. 1686-ban a pápai lovasok az erődítést felgyújtották. Ugyanekkoriban a veszprémi kapitány ígéretet tett Batthyányi Ádámnak, hogy a török újjáépítést megakadályozza. A támadásra július elején került sor, a várat ismét felgyújtották. Hevenyészett helyreállítások után, 1687 októberében a török őrség harc nélkül, most már véglegesen feladta a palánkot.

1. kép: Helyszínrajz és homlokzatok felmérések (Szekér György munkája Kralovánszky Alán kutatásai alapján)